УДК 821.161.2: 82-144

ХУДОЖНІЙ СВІТ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ Л.КОСТЕНКО "БЕРЕСТЕЧКО"

Миронюк Л.В., викладач

Запорізький національний технічний університет

Статтю присвячено дослідженню специфіки історичного роману "Берестечко" Л.Костенко. У ній розглянуто особливості моделі художнього світу віршованого роману та виявлено прикметні риси художнього письма автора.

Ключові слова: віршований роман, жанр, поетичний стиль, образ, стилістичні особливості.

Миронюк Л.В. ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ МИР ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА "БЕРЕСТЕЧКО" Л.КОСТЕНКО / Запорожский национальный технический университет, Украина.

Статья посвящена исследованию специфики исторического романа "Берестечко" Л.Костенко. В ней рассматриваются особенности модели художественного мира романа в стихах и акцентируется внимание на основных чертах художественного письма автора.

Ключевые слова: художественный мир, роман в стихах, поэтический стиль, образ, стилистические особенности.

Mironuk L.V. THE ARTISTIC WORLD IN HISTORICAL NOVEL OF L.KOSTENKO'S "BERESTECHKO" / Zaporizhzhya National Technical University, Ukraine.

The article is devoted to the artistic world of the historical novel "Berestechko" written by L.Kostenko. The article deals with the artistic world model of the novel in verses. The author makes an attempt to single out the main features of Lina Kostenko's poetical style.

Key words: artistic world, novel in verses, poetical style, image, stylistic peculiarities.

"Берестечко" Л.Костенко – історичний роман у віршах, у якому художньо осмислюється одна з найбільших трагедій періоду визвольної війни українського народу (1648-1654 рр.) та доля одного з найвидатніших державних діячів – Богдана Хмельницького.

Велика увага до непересічної особистості та її внутрішнього світу в контексті історичного минулого України є традиційною рисою творчості письменниці й становить одну з важливих граней її мистецького письма. "Постійно поглиблюване осмислювання вселюдського досвіду в царині духу – органічна лінія поетичного розвою Ліни Костенко. І це не випадкове, а продумано вибіркове звернення до постатей, у діяльності яких щось примушує озватися чутливий камертон поетової свідомості" [1, 39].

Роман "Берестечко" не обділений увагою дослідників. Тематичний, ідейно-естетичний зміст роману та частково поетика окреслені в розвідках таких науковців, як С.Барабаш [2], В.Брюховецький [1], І.Дзюба [3], Н.Кириленко [4], М.Кодак [5], Р.Мариняк [6], В.Панченко [7], Л.Ромащенко [8], А.Шпиталь [9], однак ґрунтовних студій щодо особливостей художнього світу цього твору на сьогодні ще немає. З огляду на це метою нашої роботи буде дослідження своєрідності художнього світу історичного роману Л.Костенко "Берестечко".

Аналізуючи твір, ставимо перед собою такі завдання:

– простежити специфіку художнього втілення проблематики;

– поглиблено розглянути художню систему роману, для якої характерне поєднання романтичних та реалістичних елементів, зосередивши увагу на неоромантичних тенденціях тексту;

– виявити специфічні ознаки мистецького стилю автора на прикладі досліджуваного твору.

Художній світ – це образна картина буття, створена уявою митця і втілена в певну художню форму [10].

Історичний роман Ліни Костенко "Берестечко" – твір унікальний за своєю змістовою суттю. Масштаб художнього мислення поетеси настільки глибокий та об'ємний, що у його сфері знайде духовну та інтелектуальну поживу філолог, історик, психолог і будь-який читач водночас [2, 64].

"Берестечко" фактично утворює дилогію з попереднім романом у віршах поетеси "Маруся Чурай". Історичність у художньому стилі поетеси посідає особливе місце й органічно вплітається у формально жанрову модель роману у віршах, яка виникла як змішування ознак трьох родів літератури – епосу, лірики і драми, – вона поєднує багатоплановість, епічні принципи розповіді з суб'єктивністю, що притаманна ліричним творам [10].

Написаний у віршованій формі, роман Л.Костенко, як і традиційний прозовий, характеризується сюжетністю й зображенням широкої картини життя, дія в якому наділена значною часовою протяжністю, події пов'язані між собою і взаємозумовлені. Зміст твору – це психологічно наснажений аж до самознищення ("*Мене нема. Я згарище. Я дим*" [11, 129]) монолог історичного діяча гетьмана України

Богдана Хмельницького. По суті, через його духовний світ, тобто через розум і серце, пропущено такі почуття, як безвихідь поразки, біль зради, відчай зневіри. Сюжет твору зіткано зі спогадів та рефлексій головного героя. Художнє відтворення його внутрішнього світу ведеться у стилі неоромантичних тенденцій. Поетеса звертається до таємних глибин душі головного героя, при цьому зосереджуючись не на патетиці, а на певних реаліях життя індивідуума, яке сповнене глибоко-трагічних та драматичних подій. Простежується у творі екзистенційний рівень зображення, предметом вивчення якого є проблема вибору людини в онтологічному аспекті, як правило, в ситуації боротьби, страждання, самотності. Душевні пориви, сповнені високої напруги, та спогади-роздуми головного героя зв'язують ланцюжок дій, подій, що виникають перед читачем. "Від депресії до воскресіння – такою є амплітуда душевних станів Богдана в романі Л.Костенко. Він "прокручує" в пам'яті все що сталося, раз у раз повертаючись до найголовнішого питання: "Усе ж було за нас. Чому ж програли ми?!" [7, 211]. Через оцінку Богдана сприймаються й характери осіб, які певним чином пов'язані з ним та дотичні до долі України.

Складність структури роману у віршах – це підвищена емоційність оповіді, поєднання зображення героя з прямим ставленням до нього (по суті це вже не образ наратора, як у традиційному романі, а образ ліричного героя), переривання оповідного плану ліричним. Уже сама модель віршованого роману передбачає наявність ліричних елементів. Це, зокрема, текстові повтори, доречно використані й майстерно трансформовані фразеологічні звороти, описи природи, які увиразнюють душевний стан героя. Ліричні відступи, тобто пряме, відкрите вираження ліричних переживань, стають головними ланками в розвитку сюжету та розкритті насамперед образу головного героя.

Сюжет роману "Берестечко" відзначається детальною роздробленістю, послідовністю, стислим і водночас глибоким відтворенням значної кількості подій, які пропущені через внутрішній світ оповідача. Риторично-питальні речення використовуються для утримання сюжетної єдності. По суті, спостерігаємо поєднання хронікальної і концентричної форм сюжету. Зокрема, хронікальна – дає можливість відтворити великий часовий проміжок із життя героя, ширше подати буття України часів визвольної війни. Концентричними є сюжетні лінії зради (зрада союзників, зрада коханої), велич гетьманства та гетьман у неславі *("Куди не ткнусь – ніякий сатана мене уже за гетьмана немає"* [11, 33]). Вони невидимими нитками поєднують усі події в єдиний сюжетний потік. Спонтанний плин думок головного героя "зумовив таку ж вільну композицію твору, в якій переплелися події давні, приватні – і загальноукраїнські" [7, 211].

Головний герой роману "Берестечко", постать сильна й небуденна, – гетьман Богдан Хмельницький. Водночас, він сердечна й чуйна людина, сповнена почуттів батьківської любові та вірного кохання до дружини. З погляду неоромантизму – це ідеальний герой. Він борець за високі ідеали: незалежність держави й свободу нації. Проте доля немилосердна до нього. Його військо зазнає поразки у війні. Кохана дружина зраджує. Улюбленого сина до смерті запоров Чаплинський. Типова романна ситуація. Однак, якщо в традиційному романі, зокрема романах XVIII – XX ст., внутрішній світ персонажів, їх емоції, спонукальні причини й переживання передаються насамперед через вчинки, через дію, то у "Берестечку" Л.Костенко розвиток подій пропущено через душу і серце героя. Його емоції та міркування лежать в основі твору. Вирвавшись з полону зрадника-хана, Богдан Хмельницький опинився в розпачливому становищі, сам на сам зі своїми тяжкими роздумами та спогадами. Висока психологічна напруга стає рушієм тієї драматичної оповіді, що розгортається перед читачем.

За історичними джерелами, три дні Богдан Хмельницький перебував у містечку Паволоч. У романі ж це психологічна вічність між буттям і забуттям. Наодинці із власним сумлінням, занурений весь у себе головний герой перебуває у тяжкому стані самокартання. "Богдан-гетьман у тих своїх рефлексіях невіддільний від Богдана-людини – з усіма його драмами, слабкощами, помилками, а водночас і могуттю, здатністю повстати мало що не з руїн духу" [7, 211]. Його душа роз'ятрена від болючих самозмагань, самопошуків, самооцінки ситуації, що склалася. Він мучиться в пошуку істини між власним "Я" і "не-Я". Історична реальність – це поразка війська запорізького, і як наслідок – руїна козацької держави й руїна душі самого героя:

Я вже не я. Мене вже улелекали.
Уже рука не вдержить булави [11, 10].

Модель віршованого роману дає можливість автору заглянути у найінтимніші закутки душі героя, у якій кипить біль не просто поразки у битві чи втрати гетьманства, а відчувається тривога за майбутнє України. Навіть зоставшись без війська він залишається гетьманом – державцем, що відчуває відповідальність перед народом.

Оце тобі супряга з бусурменом.
Хіба я гетьман? Всипище глупот.
Так дався оморочити оманом!
Тепер дивись на Україну. От.
Дивись. Давись сльозами... [11, 10].

Символічним у романі є те, що Богдан Хмельницький після поразки знаходить притулок у старій фортеці, де із залоги залишився тільки один зброяр.

Не знаю, хто він є. Коли з'явився, звідки.
А може, він Мамай. З'явився, та й і вже [11, 33].

Так, ізолювавшись від світу ззовні, головний герой перебуває у постійному іманентному зв'язку з ним. Цей зв'язок у творі виражається через небагатослівні діалоги з особами, які залишилися вірними гетьману в скрутну хвилину. Це, зокрема, джура. Це віщунка-відьма *("...і звідкісь прилетіла, і каже – на мітлі"* [11, 34]*)* – незмінна супутниця Богдана, яка вже три роки перебувала з ним у бойових походах і тепер не залишає у Паволоцькій фортеці. Це піп Шрамко, у котрого син в козацькому війську. Саме в цьому образі автор узагальнює та символізує таку рису характеру українця, як уміння чекати й надіятись на краще. Шрамко стає духовним наставником і, можна сказати, учителем Богдана, водночас повчаючи *("Поразка – це наука. / А ти в цій Академії спудей"* [11, 170]*)* і підтримуючи його навіть вже самою своєю присутністю. Зв'язною ланкою між минулим і часом Богдана є дід-гончар, який жив усамітнено побіля руїн фортеці. Цей образ і деталі довколо нього створюють відчуття присутності давнини, яка ще є, але, на жаль, уже на грані знищення. Цей дід як останній оберіг буття українського минулого. Це символ автохтонного українця. У розмовах з гончарем Богдан збирався духом *("Нема Шрамка – навідаюсь до діда / От де мені ще добре, так це тут"* [11, 148]*).* Це все персонажі реально створеного поетесою художнього світу роману. Вони підтримують головного героя, допомагають подолати душевну кризу.

Неабияка роль належить і образам символічним, що виписані у стилі неоромантичних тенденцій. Це, зокрема, лицар, пані порцелянова, козак Небаба (що загинув у бою), які належать до світу трансцендентного й асоціюються в уяві читача з оживленням "духу давнини".

До неприхованої містифікації вдається автор у змалюванні образу полковника Небаби. У пориві відчаю Хмельницький звертається до нього: *"Козак Небаба, ох, таки ж не баба! / Якби під ним не встрелили коня, / хіба б поліг від рук якогось драба / козак Небаба, вихрові рідня?!"* [11, 11]. Саме в нього Богдан запитує про свою долю та майбутнє України. Автор "влаштувала справжню містерію" [7, 216], коли на прохання Богдана відьма-віщунка викликає дух полковника Небаби: *"Стоїть Небаба, тьмяний, мов крізь сито. / На шиї мідний хрестик-леберда"* [11, 157]. Дух знає все і не приховує гіркої правди. Він розповідає Богдану про майбутні часи.

Це дає можливість автору більш об'ємно і випукло подати емоційно-мисленнєвий рівень героя. Питальний тон його болючого монологу періодично перебивається пристрасно окличною інтонацією. Долаючи всеохопне страждання, яке пронизує його душу, він усе ж намагається проаналізувати ситуацію, що склалася, зрозуміти власні помилки й знайти вихід із цього стану: *"Чого ти ждеш? Якої в Бога ласки? / В твоїх радутах проростає мох. / Оце і все. Одна така поразка / Закреслює стонадцять перемог!"* [11, 11].

Дух боротьби сповнює душу головного героя зокрема і весь твір в цілому. Це й одна з прикметних стильових особливостей творчості поетеси, про яку доречно зауважив М.Жулинський: "Стихія Ліни Костенко – боротьба. Боротьба за слово, закріплене образною енергією відродження й новонародження в читацькій уяві й свідомості, слово ідейно-вибухове, пекельно гаряче до вигоряння в емоційному кратері" [12, 2]. Ця боротьба простежується в найтонших деталях сцен побутових, опредмечених атрибутикою української дійсності *("Коси наші не клепані, діти наші не плекані", "Села нема, а півень кукаріче"* [11, 122] *"Лиш на хресті зотлілий вже рушник / кудись летить у вирій піднебесний"* [11, 123]*),* та батальних *("На нас ішла стіна рухомогруда. / Летіло все закуте у броню"* [11, 12]), в емоціях внутрішньої боротьби власної душі героя та оцінюванні вчинків інших. Прикметним є те, що ця боротьба виражена словом, яке під пером поетеси набуває нових відтінків у звучанні та змістовому наповненні: *"Лежить твоя зглузована Вкраїна, схрестивши руки всіх своїх шляхів"* [11, 12], *"Лежу розп'ятий, та вже раз п'ятий!"* [11, 20].

Художній світ роману наповнений персонажами, що створюють так зване макросередовище твору. Вони не відіграють основної ролі в розгортанні сюжетних ліній, але дають можливість автору відтворити широке панорамне полотно суспільної та політичної ситуації, на фоні якої відтворюються події. Опуклі сатирично-забарвлені характеристики отримують у творі заможні та впливові особи. Читач дізнається чимало цікавого з їхньої біографії, а їх внутрішній світ сприймається через оцінку їх зовнішності та поведінки, про які говорить сам головний герой. Наприклад, *"Вишневецький, моїм нещастям втішена пиха"* [11, 86], *"Пан Конєцпольський зроду недоріка"* [11, 87], *"Князь Єремія... Лице ніхто не пригадає / Очей ніхто не забува"* [11, 87], *"Фірлей – то дід, умитий медом... Говорить слушні діда слова / усе за Польщу вболіва"* [11, 88], посол заморський Чарнецький *"чорно в роті, а вже в душі стократ"* [11, 88].

У створенні часопросторових обрисів Л.Костенко звертається до неоромантичних прийомів, якими послуговувалася, зокрема, Леся Українка, коли реальність набуває нового значення. Цілком реалістичний образ Богдана Хмельницького письменниця поміщає в такий історико-універсальний простір, переносячи читача в минуле, яке є не стільки реальним, науково-достовірним, скільки можливим,

ймовірним. При цьому географічні, топонімічні, побутові деталі не випадкові, вони відтворюють не тільки узагальнений колорит місця і часу, але й мають водночас глибоке образне, емоційне та психологічне навантаження:

Дивинь моя, моя Пуща і проща.
Мій Добротворе, що в мене єдин.
Моя Дорожинка, моя Мирогоща,
Мій Ніжин, мій Любеч, моя Мединь!...
Не врятував тебе я, Україно [11, 137-138].

Окрім локального відтворення часопростору, значну роль у романі відіграє культурно-символічний хронотоп, наповнений поліаспектними номенами: козаки – Богун, Пушкар, Джеджалик, Небаба; римський імператор – Марк Аврелій; біблійні персонажі – Мойсей, цар Давид; з античної міфології та культури – Ахілл, Геракл, Горацій. Їм відводиться в тексті різнопланова роль. Це й посилання на джерело інформації (*"Казав Йоанн: В початку було слово"* [11, 140], *"Як казав цар Давид: тісно мені звідусіль"* [11, 159]), порівняльні конструкції *("...як Марк Аврелій, римський імператор, писать свої "Думки на самоті"* [11, 139], *"...були преславні наші козаки – як ті Ахіли і як ті Геракли"* [11, 140]) та недвозначні риторичні запитання *("Чому у нас немає ще Горація?"* [11, 139]). У творі простежуємо біблійні ремінісценції, мотиви. Це, зокрема, притчі про виведення Мойсеєм ізраїльського народу з Єгипту, про Варфоломіївське побоїще. Вони поглиблюють роздуми Богдана про долю власного народу.

Загалом історико-універсальний хронотоп роману є базовим конструктом для розбудови смислових рівнів твору. Л.Костенко користується теорією "глобальної історії", вперше розробленою вченими французької "школи Анналів" (М.Блок, Л.Февр). Відповідно до цієї теорії часові й просторові координати для історії як такої не мають істотного значення. Кожна подія, що зафіксована людською пам'яттю, триває неперервно й одночасно, у минулому – теперішньому – і майбутньому [8].

У романі "Берестечко" Л.Костенко створює художній світ, який не можна регламентувати в панорамності, не можна обмежити в часі, у кількості персонажів і сюжетних ходів, переплетень та в поетапному, описовому характеротворенні. Використовуючи реалії історичного минулого, поетеса трансформує їх за законами художньої реальності та творчого задуму і спонукає читача до роздумів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брюховецький В. Ліна Костенко: Нарис творчості / В.С.Брюховецький. – К.: Дніпро, 1990. – 262 с.
2. Барабаш С. Поетична історіософія Ліни Костенко: безсмертя духу / С.Барабаш. – Кіровоград: ТОВ "Атлант", 2003. – 79 с.
3. Дзюба І. Пишеться "Велика книга нашого народу"… / І.Дзюба // Л.Костенко. Берестечко: історичний роман / Ліна Костенко; [авт. післямов І.Дзюба, В.Панченко] – К.: Либідь, 2010. – С. 185-205.
4. Кириленко Н. Історичні події та герої в художньо-поетичному відтворенні Ліни Костенко: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 "Українська література" / Н.І.Кириленко – Дніпропетровськ, 1999. – 19 с.
5. Кодак М. Неопалимої книги скрижаль / М.Кодак // Київ. – 2000. – № 3, 4. – С. 127-131.
6. Мариняк Р. Історіософія поезії Ліни Костенко: Автореф. дис. канд.. філол. наук: 10.01.01 "Українська література" / Р.С.Мариняк. – Харків, 2005. – 19 с.
7. Панченко В. Богдан Хмельницький. Катарсис / В.Панченко // Костенко Л. Берестечко: історичний роман / Ліна Костенко; [авт. післямов І.Дзюба, В.Панченко] – К.: Либідь, 2010. – С. 207-217.
8. Ромащенко Л. Минуле – урок для сучасності, проекція на майбутнє (Роздуми над новим романом Ліни Костенко "Берестечко") / Л.Ромащенко // Українська література в загальноосвітній школі, 2000. – №5. – С. 44-50.
9. Шпиталь А. "Немає часу на поразку". Новий історичний роман Ліни Костенко – діагноз нашому теперішньому суспільству // День – 1999. – № 198 – С. 7-8.
10. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
11. Костенко Л. Берестечко: історичний роман / Ліна Костенко; [авт. післямов І.Дзюба, В.Панченко] – К.: Либідь, 2010. – 232 с.: іл. – Бібліогр.: С. 218-223.
12. Жулинський М. Лицарство духа / М.Жулинський // Вітчизна. – 2002. – № 3-4. – С. 2-5.